

TARİHTE
TÜRKLER ve KÜRTLER
SEMPOZYUMU

BİLDİRİLER

09-10 Ocak 2014/Ankara

TÜRK TARİH KURUMU

1.
Cilt

Copyright © Türk Tarih Kurumu 2014.

Kızılay Sokağı No: 1 06100

Sıhhiye / ANKARA TÜRKİYE

www.ttk.gov.tr

Telefon: +90 312 310 23 68 (11 hat)

Yayına Hazırlık

Gazi Yayıncılık A.Ş.

Bulgurlu Mahallesi Bulgurlu Caddesi

Etiler Sokak No.: 10/1 Küçükçamlıca

Üsküdar / İSTANBUL TÜRKİYE

www.gaziyayincilik.com.tr

Telefon: +90 216 650 83 15 - 16

Baskı

Tor Ofset San. ve Tic. Ltd. Şti.

Akçaburgaz Mahallesi 116. Sokak No.: 2

Esenyurt / İSTANBUL TÜRKİYE

www.torofset.com

Telefon: +90 212 886 34 74

ISBN

ISBN 978 - 975 - 16 - 2912 - 8 (tk.)

ISBN 978 - 975 - 16 - 2913 - 5 (1.c.)

Bu külliyat kapsamında yayınlanan yazılar, hakem görüşü doğrultusunda yeniden düzenlenmiş olup yazıların muhtevasına mümkün olduğunca dokunulmamıştır. Yazıların bilimsel ve etik sorumluluğu, tamamen yazarlarına aittir.

Tarihte Türkler ve Kürtler adlı eserin bütün telif hakları, Türk Tarih Kurumuna aittir.

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
VIII. Dizi - Sayı 10^a

TARİHTE TÜRKLER VE KÜRTLER SEMPOZYUMU

ANKARA: 09-10 OCAK 2014
SEMPOZYUMA SUNULAN BİLDİRİLER

I. Cilt

EDİTÖR

Prof. Dr. Orhan KILIÇ

SEMPOZYUM YÜRÜTME KURULU

Prof. Dr. Ahmet KANKAL

Prof. Dr. Ahmet CİHAN

Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Mehmet Metin HÜLAGÜ

Prof. Dr. Ahmet KANKAL

Prof. Dr. Erol ÖZVAR

Prof. Dr. Ahmet CİHAN

Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR

Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI

Prof. Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ

Prof. Dr. Altan ÇETİN

Prof. Dr. İlhan ERDEM

Prof. Dr. İhsan FAZLIOĞLU

Prof. Dr. Hasan Tahsin FENDOĞLU

Prof. Dr. Süleyman SEYDİ

Doç. Dr. Mehmet Ali KİREÇÇİ

Doç. Dr. İsmail AYDOĞAN

Yrd. Doç. Dr. Aytaç YILDIZ

TÜRK TARİH KURUMU

ANKARA 2014

Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu (2014 : Ankara)

Tarihte Türkler ve Kürtler sempozyumu, 09-10 Ocak 2014, Ankara : sempozyuma sunulan bildiriler / ed. Orhan Kılıç. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2014.

4 c. (vii, 310 s. ; viii, 311 s. ; viii, 310 s. ; viii, 376 s.) : resim (kimi renkli), tıpkıbasım, harita, tablo ; 22 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; VIII. Dizi-Sa. 10^a, 10^b, 10^c, 10^d).

Bibliyografya var.

ISBN 978 - 975 - 16 - 2912 - 8 (tk.)

ISBN 978 - 975 - 16 - 2913 - 5 (1.c.)

ISBN 978 - 975 - 16 - 2919 - 7 (2.c.)

ISBN 978 - 975 - 16 - 2920 - 3 (3.c.)

ISBN 978 - 975 - 16 - 2921 - 0 (4.c.)

1. Türkler _ İlişkiler _ Kürtler _ Kongreler. I. E.a. II. Kılıç, Orhan. III. Dizi.

323. 1191590561 20

956. 100491992 20

İÇİNDEKİLER

Editör'den.....	V
Emeviler Döneminde Kürtler <i>Fatih ERKOÇOĞLU</i>	1
Anadolu Coğrafyasına Türkler ve Kürtler Ne Zaman Geldiler? <i>Mehmet SARAY</i>	15
Selçuklular ve Kürtler <i>Bekir BİÇER</i>	25
Türkiye Selçukluları Zamanında Anadolu'da Kürtler (XI.-XIII. Yüzyıl) <i>Ahmet KÜTÜK</i>	59
Selçuklu-Mervânî İlişkilerinin Siyasal Çerçevesi Üzerine Notlar <i>Mustafa ALİCAN</i>	89
Akkoyunlu-Kürt İlişkileri <i>Seyfettin ERŞAHİN</i>	101
XVI. Yüzyılın Başlarında Osmanlı-Safevi Mücadelesi ve Kürtler <i>Bilgehan PAMUK</i>	125
İstimalet Siyaseti Çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Kürd Politikası <i>Mehmet Ali ÜNAL</i>	141
Osmanlı İdaresinde Kürtlerin Statüsü <i>Bayram KODAMAN</i>	161
Kürdistan Tabirinin Osmanlı Uygulamasındaki Muhtevası Üzerine Bazı Tespitler (16-18. Yüzyıllar) <i>Orhan KILIÇ</i>	167
Diyarbakir Eyaletinin İdarî Taksimatı ve 1848-1864/1867 Tarihleri Arasında Kürdistan Eyaleti Adıyla Yeniden Teşkilatlandırılması <i>İbrahim YILMAZÇELİK</i>	213
Dipnotlar.....	253

IV

Türkiye Selçukluları Zamanında Anadolu'da Kürtler (XI.-XIII. Yüzyıl)

Yrd. Doç. Dr. Ahmet KÜTÜK

Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, abmetkutuk63@gmail.com

GİRİŞ

Ortak coğrafya, ortak inanç ve ortak kader... Selçuklular zamanında Türkler ve Kürtler arasındaki ilişkileri bir cümleyle özetlemek gerekirse herhalde bu cümle en doğrusu olacaktır. Selçuklu hanedanı, tarih sahnesinde görüldüğü tarihten sonraki kısa bir süre içerisinde bir ucu Maveraünnehir diğer ucu İran, Irak, Suriye, Filistin ve Anadolu'ya uzanan geniş bir coğrafyaya hükmetti. Fethedilen her yeni coğrafi bölge aynı zamanda yeni milletlerle tanışma ve kaynaşma anlamına geliyordu. Kürtler, esasen Anadolu coğrafyasındaki buluşmadan evvel Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun önemli bir askeri unsurunu oluşturmaktaydı.

XI. asrın son çeyreğinde kesif bir şekilde Anadolu'ya gelmeye başlayan Oğuz Türkmenleri, Anadolu, Suriye ve Irak topraklarının keşiştiği coğrafyada kendilerine birçok açıdan benzeyen Kürtlerle karşılaştı. Selçuklu hanedan üyelerinin Anadolu'da kısa sürede Bizans topraklarına doğru genişleyerek bu bölgede siyasi egemenliklerini tesis etmesi sonrasında Kürtler, Türkler için başta askeri olmak üzere birçok alanda vazgeçilmez bir etnik unsur haline geldiler. Bununla birlikte aşağıda değinileceği üzere, Selçuklular ile Kürtler arasındaki ilişkilerin başlangıcının Anadolu Selçukluları ile değil, Büyük Selçukluların kuruluş dönemine kadar uzandığı,

dönemin kaynaklarda Kürtlerin Selçuklu ordularında yer aldıklarına dair bilgilerden rahatlıkla anlaşılıyor. Fakat iki millet arasında yukarıda belirttiğimiz şekilde *kader birliğinin* oluşması Türkiye Selçuklu Devleti'nin Anadolu'da siyasi egemenliği kurduktan sonraki aşamaya tekabül etmektedir.

Irak-Suriye-Anadolu üçgenini kapsayan Mezopotamya coğrafyasında bir araya gelen bu iki milleti bir arada tutan ortak payda fazlaydı. Mesela, Kürtler de Türkler gibi İslamiyet'i kabul etmiş olup tıpkı onlar gibi çoğunlukla göçebe ve kırsal yaşamı bir hayat tarzı olarak seçmişlerdi. Paylaşılan bir coğrafya söz konusuydu. Sonraki dönemlerde ortak düşmanlar (Bizans, Haçlı, Moğol) ortaya çıkacaktı. Bu ortak düşmanlara karşı cihad arzusu her ikisi için de en temel felsefe idi. Bütün bunlar Türk ve Kürtleri aynı daire içerisinde kalmaya zorlayan sebeplerdi¹. Dolayısıyla XI. ve XIII. yüzyıllar arasında geçen yaklaşık üç asırlık Anadolu Selçuklu çağı iki milleti askeri, sosyal, idari, dini ve ilmi müştereklerde birleşmeye zorladı. Bu müşterekler ortak bir şehir hayatının yaşanmasını da beraberinde getirmiş, tarafların birbirlerinden kız alıp vermeleriyle günümüze kadar devam eden bir kaynaşma ve karışma süreci başlamıştır. XI. asırda Anadolu'nun doğusuna gelen Oğuzlar'ın burada meskün Arap ve Kürtler arasında bazen denasyonalize (ulusal niteliklerin bozulması) oldukları da görülmüştür². Bu karışım o derece kati tesir icra etmiştir ki bugün dahi Anadolu'nun muhtelif yerlerinde Kürtleşmiş Türkler ya da Türkleşmiş Kürtlerin varlığı söz konusudur³.

SELÇUKLULAR'DAN ÖNCE ANADOLU'DA KÜRTLER

Kürtler, Orta Doğu kökenli bir halktır. Kürtlerin tarihi, coğrafyası, etnik yapısı ve kültürleriyle ilgili bilgiler kısıtlıdır. Kürtlere ait bilgilerin bir kısmının doğruluğu ise tartışmalıdır⁴. Selçukluların Anadolu'ya gelmesinden çok önce İslam ordularının Arap yarımadasından kuzeye doğru ilerledikleri esnada Kürtlerin Irak ve Suriye Mezopotamya'sında yaşadıklarını biliyoruz⁵. Onların özellikle İslam fetihlerine paralel olarak Anadolu'nun güneydoğu kısmına geldikleri düşünülebilir. Bu dönemde Kürtler, bugünkü Güneydoğu

Anadolu bölgesini kapsayacak şekilde Abbasilere bağlı kurulmuş yerel hanedanlıklardan Ukayli, Şeddadi, Hamdani ve Mervanilerin egemenliği altında varlıklarını sürdürmüşlerdir. Türklerin de Anadolu'ya ilk kez Selçuklu Türkleri ile geldiklerini düşünmek bir yanılıdır. Türk boyları, Küçük Asya'da Selçuklulardan çok önce VIII-X. asırlar arasında yayıldılar. Bu asırlarda Türkler, Tarsus ve Erzurum'un doğusu boyunca Anadolu'nun güneydoğu bölümünde yayılmışlardı⁶.

X. asırda el-Cezire bölgesinin üç önemli bölümünden biri olan Diyar-ı Rabia bölgesinin önemli bir kısmını Kürtler oluşturmaktaydı⁷. H. 367/m. 978 yılı civarında bölgeye Kuzey Irak, Hakkâri bölgelerinden Humeydiyye, Besneviyye, Zerzariyye (Zaza), Hakkariye Kürtleri gelerek Ahlat'tan Urfa'ya kadarki sahayı ele geçirdiler⁸. Bu asrın sonlarında (m. 985 yılı) İbnu'l Ezrak'ın söylemiyle ilk Kürt hükümdarı *Bad b. Dostık*, Diyarbakir, Nusaybin ve Cezire bölgelerini ele geçirerek Meyyafarikin (Silvan) merkezli Mervani Devleti'nin temellerini atmıştır⁹. Ermeni müverrih Urfalı Mateos'un m. 1031-1032 yılı hadiselerine dair verdiği malumat-tan Selçukluların gelmesinden önce de Urfa ve Meyyafarikin gibi şehirlerde Arap ve Kürt emirler arasında bir hâkimiyet mücadelesi olduğu anlaşılıyor¹⁰. m. 1062-1063 yılı içerisinde Enhug adlı birisinin 5 bin askerle birlikte Amid çevresinde meskûn olan Kürtler üzerine yürüdüğü bol miktarda ganimet alıp Severag (Siverek)'e çekildiği, bunun üzerine Kürtlerin reisi Halid adlı birinin onu takibe çıkıp onu bozguna uğrattığı aynı müellif tarafından aktarılır¹¹.

Göçebe Oğuz Türkmenlerinin, gerek h. 429 (m.1037-1038) yılı civarında Kafkaslar, Ermenistan ve Azerbeycan bölgesinde¹², gerekse m. 1040 yılından itibaren Doğu Anadolu ve Mezopotamya'da Kürtlerin yaşadıkları bölgelere gelerek huzursuzluk amili olmaları sebebiyle bölgenin Kürt siyasi oluşumlarıyla Oğuzlar arasında mücadeleler olduğu hakkında dönemin kaynaklarında bilgi verilir¹³. Bununla birlikte, XI. yüzyıl itibariyle Anadolu'ya gerçekleşen Türk göçlerinin Kapadokya ve Taurus dağ silsilesi üzerinde yaşayan Ermenileri yerinden oynattığı görülüyor. Ermeniler, buralardan ayrılıp Türklerin henüz gelmediği Orta Fırat vadisine yerleşince

onların boşalttıkları alanlar Türkler tarafından değil, Asurya tepeleri ve Kuzeybatı İran'dan gelen Müslüman Kürtler tarafından dolduruldu¹⁴.

ORTAK COĞRAFYA: MEZOPOTAMYA VE ANADOLU

Antikçağ coğrafyası ile ilgili eserlerde Assyria (Asurya) olarak adı geçen ülkenin kuzey sınırlarını ihtiva eden *Carduchi* (Gordiyaea) bölgesi genel olarak Kürtlerin antik dönemde yaşadıkları coğrafi saha olarak kabul edilir¹⁵. Antik dönem Süryani kaynaklarında Kürtlerin ismi *Kardu*, Ermeni kaynaklarında ise *Kordu* (çoğulu *Kordukh*) şeklinde anılır¹⁶. Bununla birlikte Kürtlerin tarihi süreç içerisinde sadece Asurya, Anadolu veya Mezopotamya'da değil, İslamiyet'in yayılmasından önce ve sonra İran, Irak, Azerbeycan, Gürcistan, Ermenistan, Kirman, Suriye ve Mısır gibi geniş bir coğrafyada var olduklarını biliyoruz¹⁷.

Mukaddisi, X. asırda Urmiye şehrini tanımlarken buradaki Kürt nüfustan bahis açar. Aynı asırda Cibal bölgesinden geçen İbn Muhalhal (Ebu Dulef) buradaki Kürtlerin sayısının 60 bin çadır olduğunu yazmaktadır. XII. yüzyıla gelindiğinde Selçuklu sultanı Sancar'ın Cibal bölgesini iki kısma ayırdığını, Kürdistan adı verilen kısmının yönetimi için yeğeni Süleyman Şah'ı atadığı bilinmektedir. XIV. yüzyıl seyyahı Mustevfi ise Şehrizar ve Nihavend'deki Kürt yerleşimlerinden bahseder. Mustevfi ayrıca bu asırda Dihistan bölgesinin Müslümanlar ile putperest Türk-Kürt kabileleri arasında bir sınır olduğunu belirtiyor¹⁸. Bu noktada şu tespiti rahatlıkla yapabiliriz: Görüldüğü gibi Kürtler, bu dağınık coğrafi yerleşimleri sebebiyle Türklere benzemektedirler. Yukarıda adı geçen tüm coğrafi alanlarda Selçukluların, Oğuzların ve diğer Türk boy ve devletlerinin de yerleşik olduğunu göz önünde tutarsak Türk-Kürt birlikteliğinin Anadolu'dan önce bu coğrafi sahalarda gerçekleşmesi gayet tabii olacaktır.

Selçuklu göçleri henüz tüm şiddetiyle başlamadan evvel İran dağlık arazisi haricinde Kürtler, genel olarak Güneydoğu Anadolu'da Mezopotamya sınırlarında yaşıyorlardı. Kürtler, Selçuklu devletiyle doğuya doğru genişleme sırasında birleşeceklerdir¹⁹. Selçuklular,

XI. yüzyılın ikinci yarısında Azerbaycan, Kürdistan, Erran ve Doğu Anadolu'ya geldiklerinde buralarda hâkimiyet süren Revâdi, Şeddadi, Mervâni ve Annazoğulları gibi Kürt hanedanları mevcuttu²⁰. Selçuklu egemenliği ve Türkmen muhacereti, Kürtlerin de doğudan batıya doğru ilerlemelerine ve Fırat Nehri berisindeki bölgelerde yayılmalarına sebep oldu²¹.

İbnu'l Esir, h. 556 (m. 1161-1162) yılı olayları içerisinde Hısn Keyfa hâkimi Melik Kara Arslan'ın Şatan Kalesi'ni zaptını anlatırken buranın o tarihte *el-Cürveniyye* adı verilen bir Kürt topluluğun elinde olduğunu kaydeder. Aynı müellif, h. 572 (m. 1176-1177) yılı olayları içerisinde Ceziret b. Ömer (Cizre) yakınlarında bulunan ve *el-Beşneviyye* Kürtlerinin üç asırdır elinde bulundurdukları Fened kalesinden bahseder. Selahaddin'in Sincar'ı fethi (m. 1182-1183) bahsinde de bu bölgede meskûn *ez-Zerzariyye* Kürtlerinin adı geçer²². XIII. asrın sonları ve XIV. asrın başlarında güneyden de birtakım Kürt aşiretleri kuzeye doğru kaydı. XIV. asır coğrafyacısı el-Ömeri, Kürtlerin dağlık İran havalisinden Hemedan'dan Kilikya Ermeni Krallığı (*Bilad el-Tekfur*) sınırına kadar dağılmış olduğunu yazar²³.

Selçukluların Anadolu'da hâkimiyet kurma serüvenlerine Mezopotamya'dan başlamaları bu tarihi coğrafyanın iki milletin ortak memleketi haline gelmesini sağladı. Selçuklulardan evvel bölgede var olan Kürtler, Araplarla birlikte onlara hüsnü kabul gösterdiler ve İslam fetihleri bu sayede bir ara İznik'e kadar ulaştı.

ORTAK YAŞAM TARZI GÖÇEBELİK: HAYVANCILIK VE YOL KESME FAALİYETLERİ

Yaşam tarzı ile ilgili olarak her şeyden evvel şu hususu belirtmek gerekir ki, ortaçağ toplum örgütlenme biçiminde çok keskin bir etnik ya da milli (Türk-Kürt-Arap vs.) ayrışmadan ziyade, her yönüyle yaşam tarzına (göçebe-şehirli) veya dini aidiyete (Müslüman-Hıristiyan-Musevi) bağlı bir ayırım söz konusu olmalıdır. Bu örgütlenme biçimi içerisinde konar-göçer hayat tarzının ortaya çıkardığı temel geçim kaynakları vardır. Bunların başında hayvancılık gelir. Marco Polo, Anadolu'daki gözlemlerini aktarırken

Türkmenlerin dağlık kesimlerde ikamet ettiklerini, başlıca geçim kaynakları olan hayvanları için güzel otlaklar buldukları ulaşılmaz güç yerlerde oturduklarını belirtir²⁴. Anadolu'da yaşayan göçebe Türkmenler gibi göçebe Kürtlerin de ilk dönemlerden itibaren hayvancılıkla uğraştıklarını tahmin etmek güç değildir²⁵. Göçebelerin çoğaldığı Moğol istilası devrinde göçebe hayatı icabı, ziraat hayatı yerine hayvancılığın geliştiği görülüyor²⁶.

Göçebelerin, hayvancılık yanında başvurdukları bir uğraş alanı da *yol kesme* faaliyetleridir ki gerek Selçuklu dönemi gerekse sonraki dönemlerde yazılmış vekayinameler, onların bu tür faaliyetlerinin kitaplara sığmayan örnekleriyle doludur. Henüz Selçuklular Anadolu'da görünmeden önce bu tür yağma ve eşkıyalık faaliyetlerinin Anadolu ve çevresinde var olduğunu görüyoruz. X. yüzyılın sonlarına doğru Hakkâri ve başka bölgelerdeki Kürtlerden bir topluluk Musul'a saldırarak şehri yağmaladı ve halka baskı yaptılar. Mervani emiri Bad b. Dostık askerleriyle birlikte Hasankeyf'ten çıkarak onlara saldırdı, çoğunu kılıçtan geçirdi²⁷.

Bununla birlikte bu tür faaliyetlerin Anadolu ile sınırlı olmadığını, göçebelerin yaygın olarak yaşadığı herhangi bir coğrafyada meydana geldiği konusunda kaynaklar bilgi verir. Mesela, *Ahbar'ud Devleti's Selçukiyye* adlı eserin müellifi, daha sultan Alp Arslan zamanında h. 456 (m. 1063/1064) yılında sultanın Holvan sınırında Kürtlerden bir taifenin yol kestiğini, huzursuzluk çıkardıklarını haber alması üzerine bir ordu hazırlayarak bunlar üzerine gönderdiğini ve hepsini kılıçtan geçirdiğini naklediyor. Bundan sonra ölümden kurtulan Kürtlerden bir cemaat gelerek eşkıyadan yolların emniyetini deruhte ettiler. Sultan bu havalinin emaretini Emir Beg Arslan'a verdi²⁸.

Selçuklu egemen olduğu süreçte Türk, Kürt ya da Arap olsun göçebeler arasında yol kesme faaliyetleri yaygınlaştı. İbnü'l Esir, h. 516 (m. 1122-1123) yılı vukuatında Musul ve el-Cezire valisi olarak bahsettiği Türk memlüklerinden Cuyuş Bey'in hakim olduğu bölgede yolların emniyet ve güvenini sağlamak amacıyla bu bölgede birçok kaleyi ele geçirmiş olan Kürtler üzerine sefer düzenlediğini, Hakkâri, ez-Zevzân ve Beşneviyye yöresinde birçok kaleleri

ele geçirdiğini, bunun üzerine Kürtlerin dağlara, ovalara ve dar geçitlere kaçtığını yazar. Müellif, bu sayede yol emniyeti sağlandığını, halk gönül huzuruyla rahat bir şekilde hareket edip dolaşmağa başladığını ekler. Kürtler ondan korktukları için silâh bile taşıyamıyorlardı²⁹.

Anadolu ve diğer coğrafyalarda sıklıkla yaşanan bu çeşit hadiseler, daha ziyade bu dönemde birçok coğrafyayı dolaşan seyyahların ilgisini çekmiştir. Bunlardan İbn Cübeyr, XII. yüzyıl sonlarında Musul'dan Nusaybin ve Dunaysir'a kadar yaptıkları yolculukta bu bölgeye yakın geçit vermez dağlarda yaşayan Kürtlerin eşkıyalık faaliyetlerine karşı endişeli ve pür dikkat yol aldıklarını kaydediyor³⁰. XIII. asırda Doğu Anadolu'ya gelmiş olan Marco Polo da bu coğrafyada Ermeni ve Nasturilerin dışında dağlık kesimde Hıristiyan ve Müslüman dininde Kürt kavmi bulunduğunu, bunların cesur olduğunu fakat yasa tanımayarak ticaret kervanlarına saldırdıklarını yazar³¹. Yakut el-Hamevi de Muzaferreddin Gökböri döneminde Erbil'i anlatırken kırsal alanda yaşayan Kürtlerin bu tür faaliyetlerine vurgu yapar³².

XIII. asırda nüfusun çok kesifleşmesiyle alakalı olarak Türkmenlerin de zengin kervanları soyduklarını onlara ve Kürtlere karşı ancak askerler himayesinde sefer yaptığını İbnu'l Esir h. 599 (m. 1204) yılı olayları münasebetiyle belirtir. Artuklu hükümeti emniyet ve asayişini korumak için bazen Kürtleri takip edip onların dağlarda bulunan kalelerini yıkıyordu³³. Bu arada eşkıyalık faaliyetlerinin zaman zaman Hıristiyan tebaa üzerine gerçekleştiğini, Ebu'l Ferec'in h. 659 (m.1260-1261) yılı vukuatına dair aktardıklarından anlaşılıyor. Buna göre, Musul'daki Kürtler Melikü's Salih'in şehirden çıkmasını fırsat bilerek Nineva'ya inmişler ve buradaki bütün Hıristiyanları tutsak etmişler³⁴. m. 1277 yılında ise Kürtler Mar Mattai manastırının 10 rahibini esir alarak bunlardan birini öldürmüşler, kalan 9'unu belli bir ücret karşılığında satmışlardı³⁵.

XII. yüzyıl ortalarında itibaren Moğol istilasının getirdiği güvensizlik ortamı içerisinde bu istila faaliyetlerinin arttığı görülüyor. Bu dönemde her yerde eşkıya ve hırsızlar dolaşüyor, tedbirsiz aşiretleri gözlüyorlardı. Örneğin m. 1276 yılında sınırda yaşayan

Oğuzlar (Etrak-i Uç), Frank-İtalyan kervanlarına saldırarak altınlarını mallarını almışlardı. Hükümet ancak büyük yollar üzerinde asayiş sağlayabiliyordu³⁶. Ebu'l Ferec, m. 1278 yılı yaz aylarında Türkmenlerden ve Suriye Kürtlerinden bir grubun bir araya gelerek Kilikya'yı istila etdiklerini, bu bölgede büyük tahribat icra edip birçok ganimet topladıktan sonra geri döndüklerini yazar. Aynı birliktelik ve icraat, m. 1282 kış mevsiminde de tekrarlanınca halk bunların korkusundan deniz içerisinde kurdukları kalelere iltica etmişti³⁷.

İlhanilerin yıkıldığı m. 1336 yılında Diyarbekir ve çevresinde süregelen feodal mücadeleler sebebiyle artan Türkmen-Kürt yağmaları ve tahribatı bu havalide huzuru tamamıyla sarstı³⁸. Eşkıyalık faaliyetlerinin XIV. yüzyılda da devam ettiği, hatta bölge hükümdarlarının bu faaliyetlere karşı asayiş temin maksadıyla gerçekleştirdikleri mücadelelerde şehit oldukları o dönemden günümüze ulaşan kitabelerde verilen bilgilerden anlaşılıyor³⁹. XV. asır müellifi *Nizamuddin Şami*'nin ifadesinden bu göçebe baskınlarından Timurlenk gibi bir fatihin bile nasibini aldığını anlıyoruz. Buna göre, Timur Şam'dan Bağdat'a giderken askerlerinin yağma ve katledildiğini duyunca hiddetlenmiş, onların üzerine bir ordu göndererek taş üstünde taş bırakmamıştı⁴⁰. *Ebubekir Tihrani*, aynı asırda Anadolu'da egemen olan Karakoyunlu Cihan şah Mirza'nın da Kürtlerin bir baskın neticesinde Ahlat kalesini ele geçirmesi üzerine bölgeye asker sevk ettiğine dair bir olay aktarmaktadır⁴¹.

XV. yüzyılın son çeyreğine doğru (m. 1474) Anadolu'ya gelen bir diğer seyyah Giosofat Barbaro'nun da gözlemleri farklı değildir: Barbaro, Tebriz yolu üzerinde Hısn Keyfa'ya uğrar ve bu şehrin mamur ve meskûn olduğunu belirtir. Ona göre, kuzeye doğru uzayan dağlarda Corbi (Kürt) denilen bir kavim yaşar. Bunların dilleri komşularından farklıdır. Kervanları basmakla ve yolcuları soymakla meşguldürler. "*Refakatimizde Hasan (Uzun) Bey'in adamı ile bir tepeye çıktık. Kürtler bu adamı, kâtibimi ve iki kimseyi daha öldürdü ve beni yaralayarak ne buldular ise aldılar. Yalnız kalınca bir hac kervanına katılarak Vastan'a vardık.*" Seyyah, bu kafileden ayrılmaya yanlarında bazı Kürtler bulunan bir Türkmen grubu ile Muş'a

vardığını, Tebriz'e yaklaşırken de tekrar yağmacı Kürtlerin tecavüzüne uğradığını yazar⁴².

Bu noktada bir konunun altını çizmek gerekiyor: Ortaçağın önemli bir kısmında Anadolu'da toplumsal yaşayış biçimine göre (göçebe ve yerleşik olanlar) bir ayırımın daha makul olacağını yukarıda söyledik. Dönemin kaynaklarından edinilen izlenim odur ki, yol kesme ve eşkıyalık faaliyetleri Türkler, Kürtler ve Araplar⁴³ arasında daha ziyade kırsal ve dağlık alanda meskûn göçebeler arasında yaygın bir faaliyetti. Şehirde yerleşik halklar, hangi milletten olursa olsun bu tür faaliyetlere tevessül etmedikleri gibi, onlara karşı mücadeleyi de bir vazife addetmişlerdir. Bu bağlamda göçebelere bu tür faaliyetlerde ırk farkı gözetmeyerek kendi ırkdaşlarını da soymaları gibi⁴⁴, bu eşkıyalara karşı yine Kürtler ve Türklerden mürekkep orduların sevk edilerek onlarla savaşılmaması da ancak bu bakış açısıyla izah edilebilir.

Ebu'l Ferec'in kroniğinde bu bakış açısını destekleyecek birkaç olaya rastlıyoruz: Buna göre, m. 1285 yılında Kürt, Türk ve Araplardan müteşekkil 600 kişilik bir ordu, Erbil şehrine hücum ettiğinde onlara karşı yine bir Kürt emiri olan Kürt Bahaeddin yürümüş, fakat mağlup olarak firara mecbur kalmıştır. m. 1286'da ise yine Türkmen, Kürt ve Araplardan oluşan 4 bin kişilik bir eşkıya çetesi bu kez Musul'a yürümüş, onları karşılamak üzere Melik Mesud harekete geçmişti. Ancak bunların çok olduklarını ve kendilerine denk olmadıklarını görünce şehre döndü⁴⁵. Keza G. Barbaro'nun yukarıda bahsedilen Tebriz'e seferi sırasında, onu bu tür faaliyetlere karşı himaye eden ordunun Türkmen ve Kürtlerden oluşması manidardır⁴⁶. Kısacası, bu mücadeleyi aynı ya da farklı etnik unsurların birbirlerine karşı mücadelesi şeklinde algılamak yerine, yerleşikler ile göçebeler arasında bir mücadele olarak düşünmek daha isabetli görünüyor.

1186-1187 YILI OLAYLARI VE TÜRKMEN-KÜRT ÇARPIŞMALARI

Selçukluların Anadolu'da egemen olduğu XI. ve XIII. asır arasındaki dönemde Türkler ve Kürtler arasında çoğu zaman dostane

ilişkiler sergilendi. Bunun tek istisnası h. 582/ m. 1186-1187 senesinde taraflar arasında meydana gelen çarpışmalardır⁴⁷. Binlerce kişinin ölümüyle sonuçlanan bu çarpışmaların görünen sebebi olarak bir düğüne iştirak etme hususu kaynaklarda belirtilir. Bununla birlikte genel olarak, Türkistan'da Kara-hitay baskısı sonucu Oğuz ve Karlukların İslam ülkeleri ve Anadolu'ya doğru göçmeye başlamasıyla göçebe yaşam tarzının artmasının doğurduğu sonuçlar da göz önünde bulundurulmalıdır⁴⁸. Muhtemelen, sadece kırsal alanlarda meydana gelmiş olup şehirlere yansımayan ve bir Türkmen düğününe iştirak etme hususunda Kürtler tarafından yapılan ısrarın neticesinde meydana gelen bu savaşlardan birçok vaka yazarı bahseder.

Süryani Mihail'in kayıtlarına bakılırsa olayın çıkış sebebi, yağma ve yol kesme faaliyetleridir. Onun anlattığına göre, her yıl hayvanlarını otlatmak için zengin otlaklara sahip Suriye'nin güneyine inen Türkmenler, bu sırada Kürtlerin yağmalarına maruz kalmaları üzerine hayvanlarını muhafaza için toplandılar. Mardin tepeleri üzerinde yine yağma için toplanmış olan yaklaşık 200 Kürt'e rastlayıp hepsini öldürdüler. Bu şekilde patlak veren olaylar, tarafların 10'ar bin kişilik kuvvetlerle birbirlerine saldırmasıyla daha da alevlendi. Bu çarpışmada toplam 10 bin kişi telef oldu. Buna rağmen olaylar dinmemiş, Kürtler bu kez 30 bin kişi oldukları halde Nusaybin ile Tur-Abidin mıntıkasında toplanmışlardı. Türkmenler de Habur bölgesinde toplandı. Gerçekleşen çarpışmada Kürtler yenildiler. Habur'dan Nusaybin'e kadar olan yerler cesetlerle doldu. Bilahare Musul'da yapılan çarpışmalarda Kürtler birçok defa mağlup oldu⁴⁹.

Ebu'l Ferec, hadisenin farklı bir sebeple meydana geldiğini kaydediyor: Olaylar, bir Türkmen düğünü sırasında Türkmenlerin düğün kafilesinin Kürtlere ait Zavzan Kalesi yakınından geçmesiyle başlar. Kürtler, yolu keserek verilen ziyafete katılmak isterler. Türkmenler karşı gelince de sayıca üstün olan Kürtler onları mağlup eder ve gelini alıp kalelerine götürürler. Bu yüzden büyük bir çarpışma meydana gelir ve her iki taraftan 10 bin kadar insanın kanı dökülür. Daha sonra toplanan 30 bin Kürt, Habur civarına gelip Türkmenlerle ikinci bir çarpışmaya girer ama yenilirler. Musul ve

Suriye'ye sığıyarak devam eden olaylarda Kürtler üst üste mağlup edilir⁵⁰.

İbnu'l Esir'de aynı düğün hadisesi anlatılır: Kürtlerin ziyafete katılma talebinin reddedilmesi üzerine Zavzan Kalesi hakiminin damadı öldürmesiyle olaylar başlamış, Türkmenler bu öfkeyle çok sayıda Kürt'ü öldürmüşlerdi. Kürtler de buna karşılık ayaklanarak Türkmenleri öldürmüş ve böylece olaylar el-Cezire, Musul, Diyarbekir, Ahlat, Şehrizur ve Azerbeycan'a kadar yayıldı. Müellif, bu şekilde süren fitnenin Mücahidüddin Kaymaz'ın araya girmesi ve tarafları barıştıyıp onlara çeşitli hediyeler vermesi ile sona erdiğini, böylece bölgedeki eski huzur ve emniyetin tekrar tesis edilebildiğini yazar⁵¹.

Süryani Mihail, defalarca yenilen Kürtlerin Mezopotamya'dan ayrılıp Kilikya sınırlarına sığındıklarını, Türkmenlerin orada da onlara saldırdıklarını aktarır. Önceleri Hıristiyanlara saldırmayan Türkmen grupların, bu olaylarda Kürtlerin saklanmasına yardım etmeleri sebebiyle onları da öldürmeye başladıklarını, 26 bin Ermeni'yi esir edip sattıklarını ve bu olaylardan sonra başlayan Türkmen yağmalarını emirlerin bile durduramadığını aktarır. Müellif, olayların sığıradığı yerleşim yerleri olarak Mardin, Tur-Abidin, Habur, Nusaybin, Musul ve Şabahtan gibi arazi bölgelerini kaydeder. Kroniğin Ermenice nüshasında olayların 8 yıl sürdüğü kayıtlıdır⁵².

Bütün yaşananlara rağmen, Türkmenler ve Kürtler arasında bu olayın istisnai olduğuna ikna olacak bilgiye sahibiz. Bu bağlamda İbnu'l Esir'in bu olayları anlatırken kullandığı şu ifadeyi anlamlı buluyoruz: Müellif, *Türkmenlerle Kürtler arasında ilk defa böyle bir hadisenin meydana geldiğini* yazmakla bu iki milletin aslında iyi geçindiğini ima etmektedir⁵³. Claude Cahen'in dikkat çektiği gibi, Türkmen hanedanlarına övgü olarak daha sonraları yazılan destanlarda kırsal alanda yaşayan Müslüman unsurlar özellikle Kürtler hakkında düşmanca duygular hiç yoktur. Türkmenlerin komutasında onlarla silah arkadaşlığı yapmak çok doğal bir davranış olarak kaydedilmektedir⁵⁴.

Dikkat çekilmesi gereken bir diğer önemli nokta, bu olayların sadece göçebe Türkmen ve Kürt kabileleri arasında gerçekleştiğidir. Şehirde yaşayan yerleşik Türkmen ve Kürtlerin bu hadiseyi göçebelere arasında bir mücadele olarak görüp taraf olmadıklarını düşünmek akla yatkındır. Selçukluların Anadolu'ya gelişinden bu yana, Türklerle Kürtler arasında ilk kez yaşanan bu tür olaylar, sonraki dönemde Anadolu'da egemen olan diğer Türk devletleri zamanında kaynak eserlere aktarılacak ciddiyette tekrarlanmamıştır.

SELÇUKLU ASKERİ YAPILANMASI İÇERİSİNDE KÜRTLER

İncelediğimiz dönemde Türkler ile Kürtler arasındaki en çok müşterek askeri alanda yaşanmıştır. Yukarıda, Kürtlerin Selçukluların Anadolu'ya gelişinden önce farklı coğrafyalarda Selçuklu askeri bünyesinde de hizmet ettikleri kaydedilmiştir⁵⁵. Mesela, Fatımilerle birlikte Sünni İslam'a cephe almış olan Türk asıllı Arslan Besasiri'nin, askeri faaliyetlerinde diğer milletlerle birlikte Kürtlerden de istifade ettiğini dönemin kaynaklarından öğreniyoruz. h.450 (m.1058-1059) yılı civarında Besasiri ve Kureyş b. Bedran'ın beraberinde bir kısım Bağdatlı askerler (gulam) ve Kürtler olduğu halde Fırat ırmağını geçip el-Cezire topraklarında yağma ve zulüm hareketlerinde bulunmaları üzerine, Hacıp Humartaş bir miktar askerle Enbar'a, Hacıp Bartekin ve Hacıp Yaruhtekin ise Musul'a gönderildiler⁵⁶. Sultan Alp Arslan döneminde Selçuklu ve genel olarak İslam dünyasının en parlak zaferi olan ve Anadolu'nun İslamlaşmasının önünü açan m. 1071 yılındaki Malazgirt Zaferi'nde bazı kaynaklara göre, 10 bin kişilik bir Kürt askeri de onun safında yerini almıştır⁵⁷.

Alp Arslan'ın ölümünü müteakip Selçuklu tahtına oturma mücadelesinde Melikşah ile amcası Kavurd arasındaki çekişmede Melikşah'ın ordusunda bulunan Kürt ve Arapların belirleyici rol oynadığı belirtilir. *Zubdatu'n Nusra* adlı Selçuklu tarihinde Şerefüddeve Müslim b. Kureyş ve Mansur b. Dübeys kontrolündeki Arap ve Kürt askerlerin Kavurd ordusunun sağ koluna saldırıp onu etkisiz hale getirdikleri ve mücadelenin kazanılmasında etkili olduklarını yazar. Öyle ki, Melikşah'ın ordusunda bulunan Kavurd

yanlısı askerler, bu sebeple öfkelenip *maksadımıza mani oldunuz* diyerek onlara saldırdılar⁵⁸. Sultan Melikşah ise bu savaşta yararlılıkları görülen Arap ve Kürtlere bu başarılarından dolayı birçok iktalar verdi⁵⁹. Şerefüddeve Müslim, daha sonra m. 1083 yılında Melikşah'ın kardeşi Tutuş'a karşı Dımaşk ve çevresinde verdiği mücadelede de Arapların yanında Kürtlere de istifade etmiştir⁶⁰. Aynı şekilde, Melikşah'ın oğlu M. Tapar zamanında m. 1107-1108 yılında isyan eden Sadaka b. Mezyed'e karşı gönderilen orduda da diğer etnik unsurlar yanında Kürtlerin de bulunduğunu biliyoruz⁶¹.

XI. asır itibariyle bu birliktelik Anadolu'da da devam etti: Anadolu Selçuklu Devleti bünyesinde asker sınıfını oluşturanlar yalnızca Türkmenler değildi⁶². Selçuklular, Anadolu'yu fethettikleri ve Haçlılarla çarpıştıkları zaman sultanın askeri kuvvetlerini Rum, Ermeni, Frenk, Arap, Kürt, Kazvinli vs. muhtelif milletler mensup derleme insanlar teşkil ediyordu⁶³. Selçuklular ile çağdaşları olan diğer Müslüman devletlerin çoğunda idari görevleri üstlenenler ile siyasi-askeri görevleri üstlenenler arasında meslek ve ırk olarak kesin bir ayırım olurdu. Askeri-siyasi görevler esas olarak Türklere, bazen Kürtlere çok ender olarak da başka ırktan olanlara verilirdi⁶⁴. Savaş zamanında Rum, Ermenistan ve Diyarbekir orduları yani Ermeni ve Kürt bölgelerinden feodallerin birlikleri geliyordu⁶⁵.

Anadolu Müslümanlarının, Haçlı istilalarına karşı aldıkları en parlak zafer olan m. 1104 yılındaki *Harran Savaşı*'nda da İslam ordusu içerisinde Türk-Arap-Kürt dayanışmasını görmek mümkündür⁶⁶. İbnu'l Esir, Sökmen'in yanında 7 bin Türkmen, Musul hakimi Çökürmüş'ün emrinde ise Türk, Arap ve Kürtlere müteşekkil 3 bin süvari birlik olduğunu kaydediyor⁶⁷. Sonraki dönemlerde Kerimeddin Mahmud Aksarayi'den öğrendiğimize göre, Roma imparatoru Ermiyanos (Romanos)'un 120 bin kişilik bir ordu ile İslam beldeleri üzerine sefere çıktığı haberi üzerine harekete geçen Melik Danişmend, bir yandan o sırada Urfa, Birecik ve Diyarbekir civarında bulunan I. Kılıç Arslan'a haber gönderirken, öte yandan İslam topraklarının savunması için Kürtleri de yardıma çağırmıştır⁶⁸.

Mardin Artuklu hükümdarı İl-gazi'nin de ordusunda Türkler, Kürtler ve Araplardan bir terkip oluşturduğu görülüyor⁶⁹. Keza, Musul hakimi Atabeg Zengi zamanında da Harran ve Musul civarında Kürtlerin, bölgedeki Türk siyasi oluşumlarının ordularında gönüllü olarak yer aldıkları kaynaklarda belirtilir⁷⁰. Ayrıca Zengi'nin, bölgede tam olarak hâkimiyet için Musul ve Hakkâri civarında Kürtlere ait bazı kaleleri ele geçirdiğine dair bilgiler de mevcuttur⁷¹. Onun Urfa Haçlı Kontluğu'nun ortadan kaldırdığı m. 1144 yılındaki mücadelesinde ordusu, Yukarı Dicle'den kendisine katılan Türkmen ve Kürt unsurlarıyla daha da güçlenmişti⁷².

Zengi'nin oğlu Nureddin Mahmud dönemi, bu birlikteliğin doruk noktasına ulaştığı bir dönem olmuştur. İbnu'l Esir'de bu döneme ait anlatılan dramatik bir hadise, Kürtlerin Türk ordularında fedakâr hizmetlerini göstermesi bakımından kayda şayandır. Buna göre, h. 558 (m. 1162-1163) yılında Bizans imparatoru Dukas'ın ani bir baskınına uğrayan Nureddin Mahmud Zengi, atına binip canını kurtarmıştı. Fakat acele ettiğinden atının ayaklarındaki bağı dahi çözmemişti. Kürt asıllı biri indi ve atın ayağındaki ipi kesti. Nüreddin kurtuldu, ama Kürt asıllı kişi öldürüldü. Nüreddin de onun evlâdına çok iyi bakıp onlar için vakıflar tesis etti⁷³. Bu dayanışma Kudüs Haçlılarına karşı mücadele veren Selahaddin'in ordusunda da devam etti (m. 1192)⁷⁴. Sonraki dönemlerde Selahaddin'in oğulları Melik Zahir ve Melik Eşref de Türk, Kürt ve Arap askerlere ordu bünyelerinde yer verdiler⁷⁵.

Yazıcızade Ali'nin verdiği bilgiye bakılırsa I. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde Antalya'yı ele geçirmek için gerçekleştirilen sefere (m. 1207) Oğuz boyları yanında Kürt ve Arap unsurların iştirak etmişti⁷⁶. *Yassıçemen Savaşı*'nda (m. 1230) Selçuklu-Eyyubi müttefik birliklerinin Celaleddin'e karşı birleştiği ordu içerisinde Halep Kürtleri ve Arap hafif süvarileri dâhil Eyyubi ordusu seçkin 5 bin kişiden oluşuyordu⁷⁷. Harzemşah Celaleddin, bu savaşta aldığı ağır mağlubiyet sonrasında Moğollardan kaçmak için sığındığı dağlık kesimde Ahlat kuşatmasında kardeşi öldürülmüş bir Kürt tarafından 15 Ağustos 1231 tarihinde öldürüldü⁷⁸. II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde m. 1241 yılına tekabül eden Diyarbekir'i

ele geçirme hadisesinde Kürtler yine belirleyici rol oynadılar. Selçuklularla anlaşmış olan Fahreddin Dinari'nin komutasındaki Kürt grupları da es-Salih'in elindeki Amid'i zapt etmek için harekete geçti. Selçuklu komutanları, bir Diyarbekirli ile irtibata geçti, Kürt kuvvetleri savaşın ortasında kalenin bir kulesini ele geçirdiler. Bunun üzerine es-Salih'in oğlu Turanşah teslim antlaşmasını imzaladı ve o sırada Mısır sultanı olan es-Salih de bir tazminat verilmesi karşılığında anlaşmayı onayladı⁷⁹. Aynı yıl gerçekleştirilen Meyyafarikin (Silvan) kuşatmasında ise bu kez Selçukluların karşısında Kürtler, Araplar ve Türklerden müteşekkil bir savunma ordusu yerini aldı⁸⁰.

Alaaddin Keykubad'ın Anadolu'da kurduğu istikrar dönemini bitiren *Baba İshak* isyan hareketinin bastırılmasında da Selçuklular, diğer etnik unsurlar yanında Kürtlerden de yararlandı. Malatya sübaşısı olan Alişiroğlu Müzafereddin bu hareketin bastırılmasına memur edildi. Onun Malatya civarındaki Kürtlerden ve Germiyan Türkmenlerinden topladığı askerlerle yaptığı teşebbüs mağlubiyetle sonuçlandı⁸¹. Neticede m. 1240 yılında bu isyanı bastıran Emir Necmeddin komutasındaki Selçuklu ordusunun Türklerden başka Kürtler, Gürcüler ve ücretli Frank askerlerinden müteşekkil oldukları bilinmektedir⁸². İbn Bibi ve Ebu'l Ferec sultanın hassa birliklerinin çok geniş bir etnik yelpaze oluşturduğunu belirterek ücretli asker olarak Kürtleri de bu unsurlar içerisine dahil ederler⁸³.

Moğol istilasının en şiddetli olduğu dönemlerde II. İzzeddin Keykavus, Baycu'nun istilasının başladığı andan itibaren Malatya bölgesinde ve Cezire sınırındaki Türkmen ve Arapları Moğollara karşı kıskırtmış ve özellikle de Kürtleri kendi tarafına çekmişti. Bu Kürt beylerinden ikisi Şerafeddin b. Şücaeddin b. Davud Balas el-Hakkâri el-Manuri ile Yezidi Hakkâri Kürtleri arasında bir evliya gibi saygı gören meşhur Şeyh Adi'nin oğlu (?) Şerafeddin Muhammed çok önemliydi. İzzeddin'den Malatya ve Harput'un kendilerine verileceği vaadini almışlardı. Ancak Rükneddin yandaşı olan bu kent halkları teslim olmadı⁸⁴.

HAÇLI VE MOĞOL İSTİLALARINA KARŞI ORTAK MÜCADELE

XI.-XIII. yüzyıllarda Selçukluların, önemli bir kısmını kendi egemenlikleri altında birleştirdikleri Anadolu coğrafyası, tarihinin en önemli iki büyük istilasını yaşamıştır. XI. yüzyıl sonlarında başlayan Haçlı seferleri ve XIII. yüzyıl ortalarında başlayıp yaklaşık yarım asır devam eden Moğol istilaları, İslam coğrafyasını savunma yükümlülüğünü de bu coğrafyanın Müslüman milletlerine yüklemiştir.

Haçlı seferlerinin Anadolu'daki Hıristiyan unsurları (Ermeni, Süryani, Rum vs.) dini aidiyet duyguları çerçevesinde bir araya getirdiğini düşünebiliriz. İlk Haçlı seferleri sırasında özellikle Ermeni ve Rumların onlara teveccüh ve işbirlikleri malumdur⁸⁵. Fakat aynı etkinin Müslüman milletler (Arap, Türk, Kürt) arasında da İslam topraklarını savunma kaygısıyla daha güçlü bir şekilde tezahür ettiği söylenebilir⁸⁶. Antakya'nın I. Haçlı seferleriyle Haçlıların eline geçmesi sonrasında Selçuklular onlara karşı cihad düşüncesiyle bu şehri yeniden İslam topraklarına dahil etmek için mücadele ettiler. Bu çerçevede ilk teşebbüs, Büyük Selçukluların Musul emiri Kürboğ'a'dan geldi. O, Arap, Kürt ve Türkmenlerden topladığı orduyla Antakya üzerine yürüyüp şehri kuşattı, fakat bozguna uğrayarak geri çekildi⁸⁷.

Haçlılara karşı verilen mücadelelerin önemli bir kaynağı olan Usame İbn Munkiz'in *Kitabu'l İtibar* adlı eserinde Arap ve Türkler yanında Kürtlerin de Haçlılara karşı cesaretlerinin çarpıcı hikâyeleri aktarılır⁸⁸. m. 1129 yılında Kont Joscelin, Diyarbekir havalisine bir akın gerçekleştirerek Aşoma Dağı'nda bulunan Türkmen ve Kürtlere saldırarak köyleri yağmaladı⁸⁹. Haçlıların bu tür saldırı ve yağmaları kuşkusuz bu dayanışma duygusunu perçinledi. Nitekim m. 1138 yılında Siverek hâkimi Emir İsa çevresinde toplanan Türkmen ve Kürtler Gerger bölgesini istila ile kilise ve manastırları yağmaladılar⁹⁰.

XIII. asır ortalarından itibaren Anadolu istilasını kuvvetli bir şekilde başlatan Moğollar da Haçlılar gibi Arap-Kürt-Türk ittifakı ve direnişi ile karşılaştılar. İbnu'l Esir, ilk istila yıllarında Moğolların, Azerbeycan üzerinden Erbil'e yolları üzerinde karşılaştıkları *Yıva*

Türkmenleri ile *el-Çevzekan* Kürtlerinin hepsini kılıçtan geçirdiğini kaydediyor⁹¹. Moğolların bölgedeki bu tür faaliyetleri, kuvvetle muhtemel Türk ve Kürtler nezdinde onların ortak düşman olarak görülmeleri sürecini hızlandırdı. Moğollar da sonraki dönemlerde bu Müslüman milletlerin Memlûklere taraftar, kendilerine düşman olmaları sebebiyle onlara karşı Anadolu'nun Hıristiyan unsurlarını ön plana çıkardılar ve onlara yüksek mevkiiler bahşettiler. Bu durum, Türkmen, Kürt ve Arap kabilelerin Moğollara ve Hıristiyanlara karşı daha şiddetli davranmaları sonucunu doğurdu⁹².

İlk Moğol istilalarının hemen akabinde elçi olarak giden Selçuklu veziri Şemseddin İsfehani, Moğolların kendi isteğiyle geri çekilmesi ve Mühezzibüddin'in Moğollarla müzakereleri sırasında Rum topraklarına geri dönmüştü. O, Malatya yolundan dönerken Moğolların korkusundan eski Amid Beyi Melik Mesud'a başvurmak zorunda kalmış, Türkmenler ve Kürtler yolda kendisine muhafızlık ederek Malatya'ya ulaşmasını sağlamışlardı⁹³. Moğol istilasına karşı direnme taraftarı olan Selçuklu sultanı II. İzzeddin Keykavus, Anadolu'da Moğol yollarını kesen Türkmen ve Kürtleri kendi tarafına çekmek için haberler yollamış, onlardan askerler toplamıştır. Bu askerler ile Erzincan kuşatıldı, fakat başarılı olunamadı. Engürek Noyan gelerek bütün Türk ve Kürtleri imha etti⁹⁴.

XIII. asırda çok kuvvetlenen Yezidi Kürt aşiretleri, Türkmenler ile birlikte Moğol ve Ermenilere karşı birlikte savaştılar. II. İzzeddin Keykavus, Moğollara karşı büyük bir mücadele açınca sultanın ordu komutanı olan Ali Bahadır Türkmenlerden ve bu Yezidi Kürtlerden çok sayıda asker topladı. Bununla birlikte Moğollar tarafını tutarak Türkmenlere ve çiftçilik yapan Kürtlere karşı savaşan Hıristiyan ve Müslüman Rafizî Kürtler de vardı⁹⁵. Ebu'l Ferec'in, Keykavus dönemiyle ilgili verdiği bilgilere göre de II. İzzeddin, Moğollara karşı mücadele için asker toplamak gayesiyle Türkmen-Kürt-Araplardan askerler toplaması için kölelerinden birini Malatya ve Harput civarına göndermiş, Hakkâri'den Şerafeddin Ahmed İbn Belas ve Musul'dan Şeyh Adi'nin oğlu Şerafeddin Mehmed adlı iki Kürt beyinin kendisine desteğine karşılık birinciye Malatya'yı ikinciye Harput'u iktâ etmişti⁹⁶.

Selçuklu hâkimiyet sınırları dışında bulunan Anadolu topraklarında da Türk, Arap ve Kürtler arasındaki uzun süreli bir dayanışmanın mevcut olduğunu görüyoruz. Bu bağlamda Artuklu Beyliği çok çarpıcı bir örnek olarak karşımıza çıkıyor. Gerçekten Anadolu Selçuklu Devleti'nin en güçlü zamanında bile egemenlik sahasına dâhil edemediği bu beylik sınırları içerisinde gerek Haçlılara, gerekse Moğollara karşı Türk ve Kürtler arasında gerçek manada bir işbirliği söz konusuydu. Artuk ilinde Müslümanlar, Türk-Kürt-Arap olarak üç etnik gruba ayrılmaktaydı. Aşiret hayatının icabı olarak dindaş Türkmen ve Kürtler arasında bazı münferit çatışmalar müstesna İslamiyet birliği etnik bir ayrılık ve his mevcut değildi. Bu sebep iledir ki aşiret hayatı yaşayan bu unsurların da Hıristiyanlara karşı sık sık birlikte çarpıştıkları görülmüştür⁹⁷.

Bölgenin diğer egemen devleti Eyyubiler de Moğollara karşı Türkmen ve Kürtleri askeri teşkilatlarının bünyesine dâhil etmiştir. m. 1260 yılında Musul üzerine Sundagu Noyan kumandasında gönderilen Moğol ordusuna karşı Eyyubi meliki Melik Salih, müdafaa için Türkmenleri ve Kürtleri toplamış ve bizzat Baypars'a gidip yardım istemişti⁹⁸. Bu yılın Mayıs ayı içerisinde el-Cezire taraflarında Moğolların görünmüş oldukları haberi üzerine Emir Alameddin Sencer ve cemaati Musul'dan çıkararak Kürt beyleriyle birleşti ve Moğolları beklediler⁹⁹. Genel olarak Moğol istilasının Anadolu'da Türkmen nüfusu arttırdığı bilinir. Aynı etkiyi Kürt nüfus arasında da gösterdiği, önceleri güneyin dağlık arazisinde kesafet teşkil eden Kürt nüfusun bu dönem itibarıyla kuzeye kayarak Diyarbakir ve Ahlat bölgesinde yoğunlaşmalarından anlaşılıyor¹⁰⁰.

Özetlemek gerekirse, Bizans-Haçlı ve Moğollara karşı iki millet genellikle birlikte hareket etmiş, Türk sultan ve beylerinin ordusunda Türk ve Kürtler çoğu zaman birlikte yer almıştı. Bilhassa Zengiler, Selçuklular, Eyyubiler ve Artuklular gibi devletler zamanında Kürtler teşkilat içinde önemli yer edindiler. Kürtler, bölgeye gelen Türkmenlerin devlet ve ordu teşkilatını benimseyerek birlikte ortak düşmanlara karşı savaştı¹⁰¹. Türk ve Kürt unsurları arasında Selçuklu çağında Anadolu'daki Haçlı-Moğol ve diğer ortak düşmanlara karşı bütün askeri dayanışma hadiselerini kaydetmek bu

makalenin sınırlı kadrosu içerisinde mümkün değildir. Yukarıda verilen örnekler, iki milletin sadece Selçuklular değil bütün Müslüman devletlerin çatısı altında askeri işbirliğini ispat edecek keyfiyette olduğundan diğer ortak unsurlara değinmek istiyoruz.

SELÇUKLU ŞEHİR YAPILANMASI İÇERİSİNDE KÜRTLER

Anadolu'da Selçuklu şehir yapılanması birçok şehirde etnik ve dini bakımlardan zengin bir yapı arz etmiştir. Selçuklular ve onlara tabi Türk beyliklerin egemenliği altındaki Müslüman sekene, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu kesimlerinde Kürt, Türk ve Araplardan oluşmaktaydı. Sultanlık döneminde Anadolu'da şehir yapılanmasının kendine özgü birtakım kuralları vardı. Mesela şehir kapıları akşamları kapatılırdı. Eğer bir yolcu gecikmişse şehrin duvarları dışında geceliyor, sabahleyin nöbetçi onu sorguluyor ve ancak tatmin edici bir karşılık alınca içeriye girmesine izin veriyordu. Diyarbakir kentinin kapıları herhalde Kürtler karşısında korkudan doğudaki yaygın gelenek gereği kapatılıyordu¹⁰².

Anadolu Selçuklu çağında bazı kentlerin etnik yapılanması ile ilgili bilgiler vardır: Alaaddin Keykubad döneminde Diyarbakir, Urfa, Musul, Meyyafarikin ve Halep vilayetlerinin bulunduğu saharlar devletin güneydoğu kısmını teşkil edip buralarda Türkmen ve Kürt aşiretlerinden türeme melikler çoğu zaman ellerindeki sarp kalelerde bazen Memluklara bazen Selçuklu sultanlarına bağlı olarak hüküm sürüyorlardı¹⁰³. Selçuklular döneminde mamur kentlerden olan Erzurum şehrinin ahalisi Türk, Türkmen, Kürt ve Ermeni olup sağlam bünyeli, zinde ve orta boyluydu¹⁰⁴. Erzincan ise, Moğol egemenliği döneminde ve ortaçağın son yıllarında Erzurum'dan daha önemli olup Müslüman Türk yerleşimine rağmen bir Ermeni kenti olarak kalmıştı. Buna karşılık Ermenistan'ın güneyinde o dönemden beri Kürtler yaşamaktaydı¹⁰⁵. m. 1276 yılındaki kargaşa sırasında Erzincan'da bir patrik, Moğollara karşı Doğu Anadolu'da ayaklanmaya kışkırtılan Kürtler ve onların suç ortakları tarafından tuzağa düşürülüp öldürüldü¹⁰⁶.

Moğolların istilasından sonraki dönemde Anadolu'nun batısında Türk halklarının özellikle Oğuz Türkmenlerinden tamamen

farklı Uygurların da bulunduğunu belirtmemiz gerekir. Bu arada Kürtlerin bu tarafa göçünü de unutmamak lazımdır¹⁰⁷. Karaman'ın etrafında aşağı yukarı geleceğin bütün Türkmen hanedanlarının kurucularının hatta Anadolu Moğollarının komutanlarının bulunduğunu söylenir. Daha sonra bunlara Kürt ve Hıristiyan soyluları dahil edilir¹⁰⁸.

SELÇUKLU İDARİ YAPILANMASI İÇERİSİNDE KÜRTLER

Selçukluların Anadolu'da egemen oldukları dönemde Kürtlerin zaman zaman bu güçlü devletin idari görevlerini de üstlendiklerini görüyoruz¹⁰⁹. Başta emirlik olmak üzere, diğer idari pozisyonlarda da görevler icra eden Kürt beylerinin ismi dönemin kaynaklarında anılır. Kerimüddin Aksarayı, Diyarbekir çevresinin komutanı (sipehdar) olan Bicer Bahadır adlı bir Kürt beyinden bahseder. Bicer Bahadır, Celaleddin Harzemşah ile birlikte Sultan Alaaddin'e karşı savaşmak için Anadolu'ya gelmiş ve Harezmi ordusunun yenilmesinden sonra burada kalmıştı¹¹⁰. Alaaddin döneminde Kürtler, Kıpçak, Gürcü ve Deylemliler gibi saray erkânı içerisinde sultanın yakın koruması olarak görev yaptılar¹¹¹.

Alaaddin Keykubad döneminde onun hizmetinde çalışan Kürt emiri Hüsameddin Kaymuri'den bahsolunur. Alaaddin'in son zamanlarda hizmetine aldığı Kaymuri, Harizm ümerasının reisi Kayır (Han) ile birlikte A. Keykubad'ın ölmeden önce veliaht tayin ettiği oğlu İzzeddin Kılıç Arslan'ın saltanata geçirilmesi hususunda Keykubad'a verilen yemin aleyhine gelişen duruma karşı çıktılar. Bunlar, Alaaddin'in ölümünden sonra veliahdı ne pahasına olursa olsun tahta çıkarmayı teklif ediyorlardı. İbn Bibi'nin Kaymuri'ye atfettiği sözlerden bunların silahlı mücadeleyi dahi göze aldıkları görülüyor¹¹².

Moğol istilasının ilk yıllarında Selçuklu saltanat kavgalarına Kürt emirlerin de müdahil olduklarını görüyoruz. Moğollara karşı mücadele politikası takip eden II. İzzeddin Keykavus'a karşı, onların hâkimiyetini tanıma taraftarı olan Rükneddin'i destekleyen Kürt Emir'i Hüsameddin Bijar bu örneklerden biridir. Bijar, Aksaray'a yakın Alaaddin Keykubad kervansarayı civarında göçebelerin

saldırısı sonucunda ölmüştür¹¹³. Yine Moğollarla mücadele çerçevesinde adı geçen sultan İzzeddin'in ordu kumandanı olan Ali Bahadır, m. 1258 yılında Malatya Kürt beyi Şihab İsa'yı, kentin diğer ileri gelenleri ve Hıristiyan halk ile birlikte Moğollarla işbirlikçisi oldukları gerekçesiyle öldürmüştür¹¹⁴.

Ebu'l Ferec'in kroniğinde m. 1280 yıllarının hadiseleri anlatılırken Hakkârili Ebubekir adlı bir Kürt emirden bahsedilmekte ve bir isyan olayına karıştığı için 8 arkadaşıyla birlikte öldürüldüğü anlatılmaktadır. Aynı eserde, m. 1291 yılında bir Kürt emiri olan Secalüddin Lazekai adlı bir kişinin hakkında yapılan ithamlar sebebiyle oğullarından biriyle birlikte Musul'da öldürüldüğü anlatılır¹¹⁵. Gazan Han döneminde ise, İbrahim b. Ali el-Kürdi (öl. 1305) adlı kişi Ahlat kadısı tayin edilmiş ve burada 6 yıl oturduktan sonra ölmüştü¹¹⁶. Moğol-Memlük savaşlarının kızıştığı XIV. asır başlarında Malatya'da diğerleri yanında Kürt yöneticilerin de varlığı göze çarpmaktadır. 27 Nisan 1315'te Malatya'ya gelen Memlük ordusu, şehrin önünde karargâh kurdu. Malatya'da Anadolu Beylerinden olup Emir Çoban'ın naibliğini yapan Cemaleddin Hızır ile onun yanında vergi işlerine bakan Kürt emiri veya şeyhi Mandu Mısır ordusunu istikbale çıktılar¹¹⁷.

Selçukluların siyasi egemenliği dışındaki coğrafi sahalarda da durumun farklı olmadığını görüyoruz: Bu bağlamda Artukluların Mardin ve Şabahtan Kürtleri için hususi bir idareleri (Emaretu'l Ekrad ve ve'l Ezvak) olduğuna dair bir kayıt dikkat çekmekte, kendi emirleri aşiretler reisliğine tayin edilmektedir¹¹⁸. Keza, Hasankeyf Artuklu emiri Fahreddin Kara Arslan'ın Amid'i ele geçirme teşebbüsünde şehrin bir Kürt emirinin, yanındaki bir grupla birlikte Fahreddin'e yardım ettiği, şehrin kapılarını onlara açmasına rağmen çeşitli sorunlar sebebiyle şehrin ele geçirilemediği Usame b. Munkiz'in anılarında anlatılır¹¹⁹. Kürtlerin, Türk siyasi oluşumlarındaki idari hizmetlerinin, Anadolu ve Suriye coğrafyasıyla sınırlı kalmadığı "Kürdi" nisbetli idarecilerin Mısır Memlük Devleti içerisinde yer almalarından anlaşılıyor¹²⁰.

SELÇUKLU DİNİ YAPILANMASI İÇERİSİNDE KÜRTLER

Selçuklular, İslamiyet'i Anadolu'ya gelmeden çok önce Maverâünnehir'de benimsemiş olmakla birlikte Anadolu'daki Müslümanlık öncesi dini yatkınlıklar özellikle göçebe Oğuzlar arasında etkisini sürdürmüştür. Bu dönemde Anadolu'da İran hükümdarlarının egemenliği sırasında var olan İran kültür ve inançları etkisini devam ettirmekteydi¹²¹. İslamiyet'i ve onun esaslarını tam olarak özümseyememiş olan göçebe Oğuz kabilelerin Anadolu'da var olan her dini cereyana (Şia, Hıristiyanlık, eski İrani inanışlar vs.) kapılmaları bu bağlamda normal bir durum olarak görülmelidir.

Yukarıda çeşitli vesilelerle belirttiğimiz Anadolu'daki şehirli-göçebe örgütleniş biçiminin dini yapılanmada da belirleyici olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda Anadolu'daki göçebe Türk ve Kürt unsurların heterodoks akımların kitlesel dayanağını teşkil etmelerine şaşmamak gerekir. Buna karşılık yerleşik Kürt, Türk ve Arap unsurlar genellikle şehirlerde Kur'an ve sünnet merkezli İslamiyet'i temsil etmekle şehirlerin dini ve ilmi güç merkezini oluşturuyorlardı. Kürtler arasında Sünni İslam'ın en çok Şafii mezhebi yayılmıştı. Eyyubiler zamanında kuzeye doğru ilerleyen Kürtler de Şafii idi¹²². Bununla birlikte Şiiliğin de özellikle Irak'ta yerleşik Kürtler arasında sağlam bir taban bulduğunu söyleyebiliriz. Kürtlerin meskûn oldukları Irak'ın Şiiliğe eğilimli Erbil kenti ile Bağdat'tan Sünnilikle gelişen dinsel düşünceler Anadolu'ya geliyordu¹²³.

Anadolu Kürtleri arasında bu dönemde şeyhlik ve tarikat düşüncesinin dini yapılanmanın belirleyici unsurlarından biri olduğu söylenebilir. h. 643 (m. 1245) yılında Irak'ta bir Kürt şeyhi ortaya çıkan Halil bin Bedr el-Kürdi, bu bağlamda ilginç örneklerden biri olarak karşımıza çıkar. Moğollarla işbirliği yapan ve *Rıfai* tarikatından olduğunu söyleyen bu kişi, *Kalenderiyye* kıyafetinden giyiniyor, İbahiyye mezhebine göre fiiller işliyor, şarap içip haşış (afyon) kullanıyordu. Kalabalık bir halkı kendisine bağlayınca Türkmen Süleyman-şah'ın adamlarını yağma ve katletti. Mücadele bu şekilde savaş halini alınca Türkmenler, şeyhe bağlı ve Moğollardan 600 kişiyi öldürdüler ve şeyhin başını da Süleyman-şah'a götürdüler¹²⁴.

M. 1307 yılında bölgenin Kürtleri arasında Musa adlı bir kimse Mehdilik davasıyla ortaya çıkmış ve Kürtlerden 30 bin taraftar toplamıştır. Moğol ordusu bu ayaklanmayı tenkil etti¹²⁵. M. 1474 yılında Mısır'dan Tebriz'e giden Yeşbek, Çapakçur (Bingöl)'de bazı Kürt köylerine rastladığını ve geceyi bir Kürt'ün evinde geçirdiğini kaydeder. Yeşbek'in, bu seyahatte Şeyh Muhammed el-Kürdi ile görüştüğü ve Taşkun Baba zaviyesinde kaldığı ve oradan ayrıldıktan sonra şeyh Kürt ile buluştuğuna dair kayıtları, bu bölge Kürtleri arasında tarikat, şeyh ve zaviye gibi dönemin mistik unsurlarının yaygınlığını göstermesi açısından kayda şayandır¹²⁶.

Anadolu'da yaşayan Kürtler arasında en çok yayılan dini cereyanlardan biri de kuşkusuz Yezidiliktir. Yezidiler, Kürt asıllı Şeyh Adi bin Musafir'e bağlı olup bu sebeple *Adiviyye* veya *Sohbetiyye* adıyla anılıyordular. Bu mezhep mensupları Hakkâri, Musul, Sincar'ın dağlık bölgelerinde yaşayan Kürtler idi. Artuk ili ve el-Cezire'de gelişen Yezidi mezhebi mensupları, gittikçe kuvvetlenerek siyasi hadiselerde rol oynamaya başlamışlar, Moğollara karşı mücadelede Türkmenler ile birlikte hareket etmişlerdir. Siyasi bakımdan zor durumda kalan Erzen ve Bitlis beylerinin Yezidilerin kuvvetinden faydalanarak onlarla dost olmaları manidardır¹²⁷. Moğol istilası sırasında da Kürtler arasında Yezidi propagandasının yapıldığına kuşku yoktur¹²⁸. Ebu'l Ferec, m. 1275 yılında Musul Kürtleri arasında Şeyh Adi'nin bir peygamber olarak telakki edildiğine vurgu yapar ve onun oğulları arasındaki mücadeleden bahseder¹²⁹.

XIII. asrın en etkili dini isyanı olan *Baba İshak* hareketinin göçebe Kürtler arasında en az Türkmen göçebelere kadar taban bulduğunu söyleyebiliriz. Hadisenin kahramanı olan Baba İshak, Semeysat'a tabii Kefersud denen mevkide yetişmiş bir Türkmen şeyhi idi. Bir müddet sonra bağlı bulunduğu yer ile civarında yaşayan Türk ve Kürt kabilelerinden müteşekkil ahaliyi söylediklerine inandırarak toptan kendisine bağlamaya muvaffak oldu¹³⁰. Dahası bu isyan hareketinin bir diğer önemli ismi Baba İlyas'ın mensup olduğu *Vefailik* tarikatının kurucusu olarak gösterilen Seyyid Ebu'l Vefa'nın, anne ve baba tarafından Kürt olduğu bir XIV. yüzyıl kaynağında belirtilmektedir¹³¹.

Kürtler arasında bu dönemde az da olsa Hıristiyanlığın yayılmış olduğuna dair bilgiye sahibiz. Müverrih Vardan'ın kroniğinde verdiği bilgiye göre, Kürt milletinden olan Sargis oğulları, Zekare ve İvane isminde iki prens (Gürcü) krala iltihak ederek Hz. İsa'ya inandılar. İki prens cesaretleri sayesinde az zamanda Türklerden birçok kaleleri zapt ettiler. m. 1191-1206 yılları arasında Gürcistan ve çevresindeki birçok istihkâmı ele geçiren iki prensin şöhreti her memlekete yayıldı¹³². Aynı şekilde XIII. asır seyyahı Marco Polo, Doğu Anadolu'daki gözlemlerini aktarırken bu bölgede Müslüman Kürtler yanında Hıristiyan Kürtlerin de bulunduğundan bahseder¹³³.

Son olarak, herhangi bir semavi dine mensup olmayıp putperest olan Kürt kabilelerden de dönemin bazı kaynaklarında bahsedilir. Ebu'l Ferec'de m. 1205 yılı hadiseleri vesilesiyle aktarılan bir hadise bu konuyla ilgili orijinal bilgiler içerir. Müellifin kaydettiğine göre, bu yıl Madia (Medya) dağlarında yaşayan ve kendilerine *Tirahaye* denilen Kürt kabile, İslam dinine girmemiş, fakat kendi memleketinin putperestliği ve Mecusiliğini kabul etmişlerdi¹³⁴.

SONUÇ

Türkler ve Kürtler, özellikle XI. yüzyılın son çeyreğine doğru Selçukluların Anadolu'ya gelmesiyle birlikte ortak bir coğrafyayı ve kaderi paylaşmışlardır. Yukarıda dönemin kaynaklarından aktarılan bilgilerden açıkça anlaşılıyor ki, Selçukluların Anadolu'ya gelmesiyle birlikte bu iki millet din, vatan ve kader birliği içerisinde olmuşlardır. Selçukluların bu bağlamda Anadolu'nun güneydoğu kısımlarında meskûn bu dindaşlarını kendilerinden ayırt etmeyerek onlara önemli askeri görevler vermesi, Kürtleri Anadolu'nun diğer etnik unsurlarına nazaran daha fazla önemseyişini açıkça göstermektedir. Kürtlerin ise, Selçuklu ve Eyyubi egemenliğindeki İslam ordularında Bizans, Haçlı ve Moğollara karşı yer almaları, onların İslam topraklarını müdafaaya attettikleri önemi göstermesi dikkate değerdir.

Türkiye Selçukluları'nın sadece askeri açıdan değil, idari ve diplomatik pozisyonlarda da Kürtlere önemli görevler verdiklerinden bahsettik. Böylece, sosyal yapılanma, dini ve ilmi alanlarda bir arada olmanın önü açılmış, Kürtler ve Türkler Anadolu'nun tarihi coğrafyasında asırlar sürecektir sağlam birlikteliğin temelini Selçuklu çağında atmışlardır. Bu dayanışma, Osmanlı döneminde daha güçlü şekilde devam ederek günümüze kadar gelmiştir. Türkiye Selçukluları'nın kuruluşundan günümüze kadar geçen yaklaşık 1000 yıllık süreçte tarih, bize bu iki milletin birkaç göçebe kavgası hariç, genellikle iyi geçindiğine dair ikna edici bilgiler sunuyor. Son olarak şunu belirtmeliyiz ki, Selçukluların egemen olduğu dönemde Anadolu'da Türklerle Kürtlerin çok yönlü ilişkilerinin daha iyi anlaşılması için geniş kapsamlı bir çalışma yapılması zaruri görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Akdağ, Mustafa; *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, (1253-1453), c. I, Ankara, 1999, Barış yay.
- ANONİM, *Baypars Tarihi*, (çev. Ş. Yaltkaya), Ankara, 2000, TTK yay.
- ANONİM, *I ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi*, (çev. V. İlmen), İstanbul, 2005, Yaba yay.
- BELAZURİ, *Fütubu'l Buldan*, (çev. M. Fayda), Ankara, 2002, Kültür Bakanlığı yay.
- Biçer, Bekir; "Ortaçağda Kürtler ve Türkler", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Vol. 6, Issue 6, June 2013, s. 231-261.
- ; "Selçuklular ve Kürtler", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Vol. 6, Issue 2, February 2013, s. 165-202.
- Bosworth, C. E.; "The Early Ghaznavids", *The Cambridge History of Iran, The Period from the Arab Invasion to the Saljuqs*, (ed. R. N. Frye), vol. 4, Cambridge, 2008, s. 162-197.
- Bosworth, C. E.; "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A.D. 1000-1217)", *The Cambridge History of Iran, The Saljuq and Mongol Period*, (ed. J. A. Boyle), vol. 5, Cambridge, 1968, s. 1-202.
- Boucher, James Edward; "Carduchi", *Dictionary of Greek And Roman Geography*, (ed. W. Smith), vol. I, Boston, 1854, s. 516, Little, Brown and Company.
- Boyle, J. A.; "Dynastic and Political History of Ilkhans", *The Cambridge History of Iran, The Saljuq and Mongol Period*, (ed. J. A. Boyle), vol. 5, Cambridge, 1968, s. 303-421.
- Brunner, Christopher; "Geographical And Administrative Divisions: Settlements And Economy", *The Cambridge History of Iran, The Seleucid Parthian and Sasanian Periods*, (ed. E. Yarshater), vol. 3 (2), Cambridge, 2008, s. 747-777.
- Busse, Heribert; "Iran Under The Buyids", *The Cambridge History of Iran, The Period from the Arab Invasion to the Saljuqs*, (ed.

R. N. Frye), vol. 4, Cambridge, 2008, s. 250-304.

EBU'L FEREC İBNU'L İBRİ, *Tarih-i Muhtasarü'd Düvel*, Ankara, 2011, TTK yay.

EL-BUNDARİ, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, (Kıvameddin Burslan), Ankara, 1999, TTK yay.

FİRDAUSİ, *The Shahnama of Firdausi*, (İng. çev. A. G. Warner, E. Warner), vol. I, London, 1905, Kegan Paul, Trench, Trübner & Co.

Gordlevski, Vladimir; *Anadolu Selçuklu Devleti*, (çev. A. Yaran), Ankara, 1988, Onur yay.

GREGORY ABU'L FARAC (Bar Hebraeus), *Abu'l Farac Tarihi* (Türkçe çev. Ö. R. Doğrul), c. I-II, Ankara, 1999, TTK yay.

HAMDULLAH MUSTAWFİ QAZWİNİ, *Tarikh-i Guzida or Select History*, (E. G. Browne), London, 1913, Luzac & Co.

Honigmann, E.; "Nasibin", *İslam Ansiklopedisi*, IX, Eskişehir, 1997, s. 99-103.

İBN CÜBEYR, *Endülüs'ten Kutsal Topraklara*, (Arapçadan çev. İ. Güler), İstanbul, 2003, Selenge yay.

İBNU'L ESİR, *El-Kamil fi't Tarih*, (çev. A. Ağırakça-A. Özeydın), c. X-XII, İstanbul, 1987, Bahar yay.

İBNU'L EZRAK, *Mervani Kürtleri Tarihi*, (çev. M. E. Bozarslan), c. I, İstanbul, 1990, Koral yay.

Josafa Barbaro, *Travels to Tana and Persia*, London, 1873, The Haklut Society.

Kaymaz, Nejat; *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyaseddin Keyhüsrev Devri*, Ankara, 2009, TTK yay.

Keipert, Heinrich; *A Manual of Ancient Geography*, London, 1881, Macmillan & Co.

KERİMÜDDİN MAHMUD AKSARAYİ, *Müsameretül Abbar*, Ankara, 2000, TTK yay.

Köprülü, M. Fuad; *Türkiye Tarihi*, (Anadolu İstilasına Kadar Türkler), Ankara, 2005, Akçağ yay.

Le Strange, Guy, *The Lands of Caliphate*, New York, 1905, Barnes

& Noble Inc.

Madelung, W.; "The Minor Dynasties of Northern Iran", *The Cambridge History of Iran, The Period from the Arab Invasion to the Saljuqs*, (ed. R. N. Frye), vol. 4, Cambridge, 2008, s. 198-249.

MARCO POLO, *Marco Polo'nun Geziler Kitabı*, (çev. Ö. Güngören), İstanbul, 1985, Yol yay.

Merçil, Erdoğan; *Kirman Selçukluları*, Ankara, 1989, TTK yay.

Mitchell, S. Augustus; *Mitchell's Ancient Geography*, Philedelphia, 1868, E. H. Butler & Co.

MÜNECCİMBAŞI AHMED B. LÜTFULLAH, *Camiü'd-Düvel, (Selçuklular Tarihi)*, c. I-II, (yay. A. Öngül), İzmir, 2000-2001, Akademi Kitabevi yay.

MÜVERRİH KİRAGOS, *Ermeni Müverriblerine Göre Moğollar*, (çev. G. Yılmaz), Ankara, 2009, Elips Kitap yay.

MÜVERRİH VARDAN, "Türk Fütuhâtı Tarihi, (889-1269)", (çev. H. D. Andreasyan), *Tarih Semineri Dergisi, (Metinler ve Vesikalar)*, Sayı 1/2, İstanbul, 1937, s. 154-255.

NİZAMU'L MÜLK, *Siyaset-name*, (Haz. S. Yalsızuçanlar), İstanbul, 2007, Antik yay.

NİZAMÜDDİN ŞAMİ, *Zafername*, (Farsçadan çev. N. Lugal), Ankara, 1987, TTK yay.

Ocak, Ahmet Yaşar; *Babailer İsyanı, (Aleviliğin Tarihsel Altyapısı)*, İstanbul, 1996, Dergah yay.

Rawlinson, George; *Ancient History*, New York, 1899, The Colonial Press.

Runciman, Steven; *A History of Crusades*, vol. I-III, Cambridge, 1951, Cambridge University Press.

SADRUDDİN EBU'L HASAN ALİ İBN NASİR İBN ALİ EL-HÜSEYNİ, *Ahbarü'd Devleti's Selçukiyye*, (çev. N. Lugal), Ankara, 1999, TTK yay.

SIBT İBNU'L CEVZİ, *Miratu'z Zaman fi Tarihu'l Ayan'da Selçuklular, (Seçme, Tercüme ve Değerlendirme)* (çev. A. Sevim),

Ankara, 2011, TTK yay.

Southgate, Horatio; *Narrative of a Visit to the Syrian (Jacobite) Church of Mesopotamia, State of Christianity in Turkey*, New York, 1844, D. Appleton & Co.

STRABO, *The Geography of Strabo*, (İng. çev. H. C. Hamilton-W. Falconer), vol. III, London, 1889, George Bell and Sons.

Sümer, Faruk; *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri- Boy Teşkilatlı-Destanları*, İstanbul, 1980, Ana yay.

SÜRYANİ MİHAİL, *Vekayiname*, (çev. H. D. Andreasyan), Yayınlanmamış TTK Nüshası, Ankara, 1944.

Şeşen, Ramazan; "Haçlı Seferleri Sırasında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Siyasi ve Sosyal Durumu, Haçlılarla Yapılan Mücadeleye Katkısı", *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu (İstanbul 23-25 Haziran 1997)*, Ankara, 1999, s. 33-44.

Taneri, Aydın; *Harzemşahlar*, Ankara, 1993, TDV yay.

Turan, Osman; *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, 1993, Boğaziçi yay.

_____; *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1996, Boğaziçi yay.

URFALI MATEOS, *Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1156) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (Türkçe çev. H. D. Andreasyan), Ankara, 1987, TTK, yay.

USAME İBN MUNKİZ, *İbretler Kitabı (Kitabul' İtibar)*, (çev. Y. Z. Cömert), İstanbul, 1992, Ses yay.